

Ореста Ткачук,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Oresta Tkachuk,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)
oresta.tkachuk@pu.if.ua

УДК 8.372
ББК 74.58 (4Укр)

**ІДЕЇ ІВАНА ОГІЄНКА В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЦІ ПІДГОТОВКИ
ВЧИТЕЛЯ ГІРСЬКОЇ ШКОЛИ****IDEAS OF IVAN OGIEENKO IN THE CONTEMPORARY PRACTICE
OF TEACHER TRAINING FOR MOUNTAIN SCHOOL**

Розглянуто окремі аспекти питання використання лінгвістичної та науково-педагогічної спадщини визначного культурного, церковного й наукового діяча, ученого-славіста, історика, педагога Івана Огієнка (1882-1972) у процесі опрацювання курсів «Сучасна українська мова з практикумом» та «Методика вивчення української мови у початковій школі» зі студентами-майбутніми вчителями загальноосвітньої школи 1-2 ступеня, які працюватимуть в умовах гірської школи.

Ключові слова: мовознавство, лінгводидактика, виховання, навчання, самостійна робота, орфографія, лексикографія.

Several specific aspects of the use of linguistic, scientific and educational heritage of prominent cultural, religious and scientific leader, slavist scientist, historian, educator Ivan Ogienko (1882-1972) in the study process of the courses «Modern Ukrainian with practical work» and «Methods of studying Ukrainian in the elementary school» with students-future teachers of mountain secondary school of I-II grade.

Keywords: linguistics, linguistics, education, training, self-study, orthography, lexicography, graphics.

Рассмотрены отдельные аспекты вопроса использования лингвистической и научно-педагогического наследия выдающегося культурного, церковного и научного деятеля, ученого-слависта, историка, педагога Ивана Огиенко (1882-1972) в процессе обработки курсов «Современный украинский язык с практикумом» и «Методики изучения украинского языка в начальной школе» со студентами-будущими учителями общеобразовательной школы 1-2 степени, которые будут работать в условиях горной школы.

Ключевые слова: языкознание, лінгводидактика, виховання, навчання, самостійна робота, орфографія, лексикографія, графіка.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Учителю, який працює в умовах гірської школи, доводиться вирішувати низку особливих проблем, пов'язаних з частою відсутністю дітей на уроках через хворобу чи неможливість подолати дорогу до школи з приводу негоди, або ж необхідністю допомагати батькам на сільськогосподарських роботах. Учитель молодших класів гірської школи повинен мати глибоку підготовку як у галузі теоретичній, так і як технолога-практика. Соціокультурний компетентнісний підхід у початковій освіті диктує потребу удосконалення підготовки учителя початкових класів, яка становить систему загальнокультурних, соціальних та професійних компетентностей. В умовах сучасного українського суспільства перед учителем взагалі та учителем початкової школи зокрема постає проблема успадкування духовних надбань народу та використання їх у процесі становлення національно-мовної особистості учня. У зв'язку з цим актуальною бачиться спадщина учених минулих років та сьогодення.

У світлі вимог розвитку сучасної школи на часі є питання про вивчення наукової спадщини українських учених. Серед цілої плеяди яскравих непересічних постатей в українській культурі особливе місце належить Івану Огієнку, який відомий світу як визначний діяч науки та освіти. У науковому доробку Івана Огієнка важливе місце посідає лінгвістична та науково-педагогічна, зокрема лінгводидактична, спадщина вченого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблеми національно-мовного і рідномовного виховання знайшли відображення у спадщині цілої плеяди вчених – як вітчизняних, так зарубіжних: починаючи від Я.-А. Коменського, І. Песталоцці, Ф. Буслаєва, О. Потебні, М. Костомарова, К. Ушинського, М. Драгоманова, Б. Грінченка та ін. Сучасні дослідники Безпояско О.К., Городенська К.Г., Грищенко А.П., Ермоленко С., Кононенко В., Мацько Л.І., Плющ М.Я., Тоцька Н.І., Шевчук С.В., Шкурятяна Н.Г. розглядають вивчення мови як запоруку становлення особистості громадянина України.

Формування мети статті. Мета статті полягає у намаганні привернути увагу науковців у галузі методики підготовки спеціалістів вищої школи до спадщини відомого українського культурного і наукового діяча Івана Огієнка.

Необхідність реалізації соціокультурної лінії в процесі освіти молодшого школяра, яка спрямована на формування в учнів уявлення про мову як складову культури українського народу, на розширення уявлень про Україну та її культуру зумовлює потребу широкого вивчення української лінгвістичної та лінгводидактичної спадщини майбутніми учителями початкової школи. Зокрема набуття цих знань бачаться особливо актуальними для вчителя, що працюватиме з молодшими школярами, які навчаються у гірській школі, де значно звужений соціум дає відбиток на загальне формування особистості дитини.

Підготовка майбутніх учителів початкової коли має свою специфіку: вони вивчають курс «Сучасна українська мова з практикумом», що передбачає як теоретичний розгляд проблем мовознавства, так і набуття практичних навичок володіння нормами літературної української мови. Дисципліни, які дають системне розуміння сучасних мовних явищ, такі як старослов'янська мова, давньоруська мова, історична граматики, порівняльна граматики, історія української мови, студентами напряму «Педагогічна освіта» не вивчаються. У зв'язку з цим у курсі «Сучасна українська мова з практикумом» виникає необхідність розглядати широко коло питань, пов'язаних з історією української мови, з проблемами культури мови, адже без них розуміння сучасних лінгвістичних процесів виглядає не лише неповним, а й неможливим.

У цьому плані праці Івана Огієнка, присвячені лінгвістичним та лінгводидактичним проблемам, видаються неocenним скарбом, невичерпним джерелом наукової інформації, яка сьогодні звучить свіжо і правдиво.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Величезним є доробок Івана Огієнка в галузі мовознавства, представлений цілим масивом фундаментальних праць, найгогольніші з яких: «Огляд українського язикознавства» (1907), «Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію її розвитку» (1908), «Двійне число в українській мові» (1910), «Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимовъ и выражений въ русской речи» (1912), «Словарь общепотребительных иностранных словъ въ русскомъ языкѣ» (1912), «Український стилістичний словник» (1924), «Історія церковнослов'янської мови»: Т.1-3 (1924-1927), Т.5 (1929), «Нариси з історії української мови» (1927), «Українська літературна мова XVI ст. і Краківський Апостол 1560-х рр.»: В 2-х т. (1930), «Складня української мови» (1935), «Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян» (1937), «Історія української літературної мови» (1949). «Український літературний наголос» (1952), «Українська літературна мова. Граматичні основи літературної мови» (1951), «Сучасна українська літературна мова. Головні правила практичної складні» (1953-1955).

Через деяку ізоляцію від решти регіонів країни у гірських регіонах добре зберігається діалектна автентика мови. Нерідко вчителі у своїх намаганнях будь-якою ціною навчити дитину володіти нормами літературної мови вдаються до відверто негативних прийомів — аж до заборон уживати рідні діалектні слова чи вирази. Це призводить до зниження інтересу учнів до вивчення літературної мови — аж до зникнення бажання вчитися загалом. У зв'язку з цим особливо актуальними бачаться слова видатного вченого про роль рідної мови у розвитку особистості.

І. Огієнко вважав вплив рідної мови на людину визначальним, всеохоплюючим. Ось перші слова, що читаємо в праці «Історія української літературної мови»: «Мова - душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки житиме мова - житиме й народ, як національність. Не стане мови - не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужчим народом...» [2, с.3]. Ці слова повинен пам'ятати кожен учитель початкової школи, який працюватиме у гірських районах. Шанобливе ставлення до мови батьків, уважність і навіть делікатність — ось особистісні якості, які повинен проявити вчитель, який працює з дітьми гірської школи, які на щодень послуговуються діалектом, а в школі опановують норми літературної мови дещо важче, ніж учні тих регіонів, які менш віддалені від літературної української мови.

Згадана книга містить унікальні наукові факти, які в сучасному курсі опрацювання української мови є не тільки актуальними, а й необхідними.

Розділ «Повстання української мови» бачиться необхідним у процесі самостійної роботи студентів під час опрацювання теми «Вступ до курсу «Сучасна українська мова з практикумом». Учений висловлює думку, що зародження української мови припадає на «глибоку праслов'янську давнину» [3;49]. Такі твердження сьогодні лягли в основу однієї з найбільш поширених концепцій у розгляді питання про походження української мови (А. Бурячок, Л. Залізняк, О. Ткаченко, І. Юшук). Фундаментальний історичний огляд історії зародження і розвитку української мови з праїндоевропейської доби, а потім розвитку української літературної мови з часів Київської Русі і до періоду радянської влади, поданий в «Історії української літературної мови», стане в нагоді студентам під час опрацювання питань про становлення і розвитку української літературної мови.

Визначення понять «літературна мова», «народна (національна) мова», «праслов'янська мова», які подає вчений у названій праці, є максимально чіткими й водночас лаконічними і виглядають більш вдало, ніж ті, якими оперують сучасні діючі підручники й посібники для вищої школи. Тому самостійна робота студентів над названою працею сприятиме глибокому засвоєнню цих понять майбутніми вчителями початкової школи, що допоможе їм у роботі над реалізацією соціокультурної лінії в процесі освіти молодшого школяра.

«Історія української літературної мови» Івана Огієнка є джерелом цінних наукових відомостей і в галузі української графіки. Автор зупиняється на найдавніших слов'янських азбуках, аналізує подальші етапи розвитку графічної системи в Україні. Цей величезний науковий матеріал, підсилений вдало дібраними ілюстраціями, видається необхідним під час опрацювання питань про слов'янські азбуки та історичний розвиток писемства у

вузівському курсі сучасної української мови з практикумом. Зауважимо, що саме І.Огієнко вперше вивів на широкий загал зразок так званого «руського письма» з книги 987 року арабського письменника Ібн-ель-Недима [2, с. 85]. Вміщений на офорті сучасного «Великого тлумачного словника сучасної української мови» за редакцією В.Т. Бусела, цей малюнок сьогодні став відомим.

В умовах гірської школи перед учителем постають проблеми пошуку особливих підходів до вироблення у дітей правописних навичок. Південно-західне наріччя, до якого територіально належить район Карпат, максимально віддалене від літературного варіанту сучасної української мови, а тому питанням вивчення орфографії у цьому регіоні учитель повинен приділяти особливу увагу. Мешканці гірських регіонів приділяють левову частку часу господарському обслуговуванню садиб, сільськогосподарським роботам – як сезонним, так поточним. Внаслідок цього учні часто опиняються наодинці зі своїми шкільними проблемами, і батьки залишають поза увагою прогалини сина чи дочки у засвоєнні нового на уроці, не намагаються дома контролювати процес здобуття дитиною знань. Особливо це стосується засвоєння дітьми орфографічних норм літературної мови.

Розглядаючи питання орфографії сучасної української мови з майбутніми учителями початкової школи, не можна оминати відомості, вміщені Іваном Огієнком у його працях, присвячених лінгвістичним проблемам. Так, у тій же «Історії української літературної мови» автор відводить орфографії окремий розділ, де глибоко аналізує розвиток орфографії в Україні від найдавніших часів до правопису 1945 року. Ці відомості необхідні студентам в опрацюванні теми «Орфографія» в курсі «Сучасна українська мова з практикумом», а також «Методика викладання української мови в початковій школі».

Глибокому системному аналізу українського словникарства автор присвятив аж чотири розділи «Історії української літературної мови». Вони необхідні майбутнім учителям, що першими прививатимуть повагу і любов до словника у найменших школярів. Це актуально для вчителя гірської школи, який повинен виховувати у дітей інтерес до книги взагалі і працювати над виробленням в учнів умінь послуговуватись довідковими джерелами. Опрацьовуючи розділ «Лексикографія» в курсі сучасної української мови з практикумом та вивчаючи методику роботи зі словником у початковій школі, студент педагогічного інституту чи факультету поглибить знання у цій царині, а вдало дібраний і поданий статистичний матеріал, уміщений у книзі, сприятиме активізації пізнавальної діяльності майбутнього вчителя.

Маючи величезний педагогічний досвід роботи в освітянських закладах різних типів, Іван Огієнко багато уваги приділяв проблемам навчання рідної мови та виховання молоді. Учений вважав мову важливою ознакою нації, виразником культури і національної свідомості народу. Широка освітянська робота Івана Огієнка сприяла тому, що він став автором більше трьох десятків підручників, посібників, словників, poradників та таблиць для вивчення української мови. Серед праць навчально-методичного характеру заслуговують на особливу увагу «Вчимося рідної мови: Нариси про мову українську» (1917), «Рідна мова в українській школі» (1917), «Українська мова: Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови» (1918). «Українська граматика» ч.I (1918), «Рідне читання» ч.II (1918). Наглядна таблиця для вивчення побічних речень: Для школи й самонавчання» (1923), «Наглядна таблиця для вивчення знаків розділових: Для школи й самонавчання» (1923), «Наглядна таблиця милозвучності української мови: для школи й самонавчання» (1923), «Український стилістичний словник: Підручна книга для вивчення живої української літературної мови» (1924), «Українським правопис зі словничком: Підручна книжка для учнів та для самоосвіти, а також для вжитку широкого громадянства» (1925), «Чистота й правильність української мови: Підручник для вивчення української літературної мови: Популярний курс з історичним висвітленням» (1925), Початкова граматика української літературної мови: Підручник для школи й самонавчання» (1934), «Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства» (1936). Названі публікації вченого заслуговують на увагу у процесі вивчення методики викладання української мови в початковій школі і можуть бути використані не тільки як допоміжний, а й основний матеріал під час лекцій та практичних занять зі студентами - майбутніми учителями початкової ланки освіти.

Питанням морально-етичного виховання Іван Огієнко присвятив ряд публікацій. у тому числі й церковних промов, та найбільш глибокі проблеми учений розкриває у праці «Наука про рідномовні обов'язки». Іван Огієнко дотримується думки, що основою для розвитку духовної культури є мова, яка повинна бути єдиною, всенациональною. «Соборна літературна мова – найміцніший ґрунт для зросту духової культури, а тому кожний громадянин, що хоче щастя своєму народові, мусить повсякчасно працювати і для збільшення культури своєї літературної мови» [3, с.16].

Іван Огієнко надавав величезного значення рідній мові як засобу виховання особистості. Досконале володіння мовою, за переконаннями Івана Огієнка, є свідченням вихованості людини: «Перша ознака правдивої інтелігентності людини – добре знання своєї літературної мови» [3, с.17].

У підручниках і навчальних посібниках, автором яких був Іван Огієнко, міститься різноманітний дидактичний матеріал українознавчого характеру: короткі відомості з історії, географії України, розповіді про видатних людей, національних героїв. Ілюстративний матеріал, вправи для вивчення мови та тексти для читання дібрані з усної народної творчості та з творів кращих майстрів слова України. Таким чином, вивчаючи мову за підручниками Івана Огієнка, вихованці мали змогу одержати багато корисної інформації про Україну та її народ, що сприяло формуванню національної свідомості та почуттів гордості за батьківщину. Навчальні посібники, написані Іваном Огієнком, стануть чудовим дидактичним матеріалом у вузівському курсі вивчення методики викладання української мови у початковій школі і стануть у нагоді учителю-практику, який працює у гірському регіоні.

Провідною ідеєю освіти І.Огієнко вважав гуманізацію виховного процесу, формування вільної, гуманної особистості. Він дотримувався думки, що дуже важливим є скеровувати духовний розвиток дитини в напрямі активного оволодіння духовними і моральними цінностями суспільства.

Іван Огієнко вважав, що у системі виховання особистості основу становить сімейне виховання. Саме сім'я, на думку вченого, є першою ланкою, яка забезпечує навчання дитини рідної мови, виховання її у відповідності до народної моралі. Ця думка бачиться актуальною для учителя гірської школи. Адже саме у гірських районах родинне виховання побудоване на особливо трепетному ставленні до сімейних традицій і цінностей.

Іван Огієнко зробив значний внесок: в українську лінгводидактику. З ряду публікацій, у яких порушується дидактичні проблеми, видно, що Іван Огієнко розумів навчання як організовану пізнавальну діяльність, яка повинна здійснюватись у навчальному закладі під керівництвом кваліфікованого вчителя.

У ході пояснення нового матеріалу під час роботи у навчальних закладах різного типу Іван Огієнко особливо дотримувався принципу науковості. Пояснення мовних явищ відбувалося з урахуванням рівня підготовленості слухачів, з опорою на доведені наукою факти, з історичним поясненням, логічно, з дотриманням принципу послідовності й систематичності.

У спогадах учнів та студентів Івана Огієнка знаходимо слова захоплення цим блискучим викладачем, який пояснював просто, яскраво, доступно і завжди опирався на пройдений матеріал. Завдання, які ставив Іван Огієнко перед учнями, були зрозумілими, викладені у чіткій та лаконічній формі, з урахуванням вікових особливостей та індивідуального сприймання матеріалу: спостережливості, працездатності, пам'яті, волі учня.

Серед методів навчання Іван Огієнко надавав перевагу бесіді, розповіді, виконанню вправ, роботі з книгою, використанню наочних посібників. Так, бесіда, за І. Огієнком, повинна будуватися за схемою ПИТАННЯ-ВІДПОВІДЬ, причому питання мають будуватися у такій формі, щоб вони сприяли розвитку пізнавальної активності учня. Така бесіда завершується підсумками, висновками чи виведенням правил з наступним їх закріпленням. Іван Огієнко вважав найбільш ефективними вправи на списування слів у алфавітному порядку, підстановку пропущеної букви, поділ слів на склади, пояснення значення виділених слів, складання речень з опорними словами та ін. Ці ідеї Івана Огієнка бачаться актуальними у процесі вивчення методики викладання української мови в початковій школі для студентів-майбутніх учителів.

Дуже важливим Іван Огієнко вважав методи використання наочних посібників. У його навчальних посібниках багато схем, таблиць, ілюстративного матеріалу, що полегшують засвоєння та систематизацію знань учнів. Підручники, укладені І. Огієнком, мають чітку структуру, відповідають сучасним дидактичним принципам. Учений чітко дозує навчальний матеріал, диференціює завдання, враховує міжпредметні зв'язки. Так, для прикладу, на думку І. Огієнка, мову й літературу варто вивчати у зв'язку з історією та географією. Ця ідея видатного діяча культури сьогодні заслуговує особливої уваги і може бути реалізована у шкільній практиці, адже відомості з народознавства вчителям початкової школи знадобляться вже з перших днів роботи.

І. Огієнко вважав, що тільки компетентний вчитель, який упродовж всього життя самовдосконалюється, може належним чином забезпечити інтелектуальний і духовний розвиток підростаючого покоління. Учитель посідає центральне місце в педагогічному процесі, виробивши до себе позитивне ставлення вихованця, і впливає на свідомість, підсвідомість і почуття дитини, яка відчуває моральний потяг до вчителя, бо від його слова отримує живлення для своєї думки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, найважливішою складовою педагогічної діяльності є, за І. Огієнком, уміння організовувати взаємодію з дітьми у процесі спілкування. Однак спілкування з вихованцями є ефективним тільки тоді, коли воно здійснюється у доступній цікавій формі. Ці думки вченого знадобляться учителю, який працює в умовах школи гірського регіону, де педагог повинен шукати особливих шляхів педагогічної взаємодії з вихованцями, що стане успіхом його професійної діяльності.

Не тільки вартими уваги й актуальними, а й такими, що звучать свіжо й по-новому, а тому є необхідними для втілення, бачаться ідеї Івана Огієнка в курсах сучасної української мови з практикумом та методики викладання української мови в початковій школі для майбутніх учителів початкової ланки освіти в умовах гірської школи. Праці Івана Огієнка, присвячені проблемам вивчення мови, сьогодні повинні посісти визначальне місце серед літератури, призначеної для обов'язкового вивчення у вузівських курсах історичної граматики, історії української мови, методики викладання української мови, сучасної української мови, української мови (за професійним спрямуванням).

1. Велетень науки: Науковий збірник : Вип. 2 / за ред. А.А. Марушкевич. – Київ, 1997. – 105 с.
2. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови/ Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). – Київ, Либідь, 1995. – 294 с.
3. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки / І.Огієнко. – Львів: Фенікс, 1995. – 126 с.
4. Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні: Матеріали і повідомлення на Всеукраїнській науково-практичній конференції. – Житомир: Журфонд, 1997. – 104 с.
5. Ляхощкий В. Освітняцький подвиг Івана Огієнка // Початкова школа. – 1997. – №1. – С.38-42.

Reference

1. Weleten' nauki: naukowy zbirnyk. Wyp.2. / Za red. A.A.Marushkewych. K., 1991. 105 s.
2. Ivan Ogiyenko (mytropolyt Ilarion). Istorija ukrains'koji literaturnoji mowy. K.: Lybid', 1995. 294 s.
3. I.Ogiyenko. Nauka pro ridnomowni obowjazky. L'viv: Fenix, 1995.
4. Ivan Ogiyenko I utwerdjennia humanitarnoyi nauky ta oswity w Ukraini: Materialy i powidomlenn'ya na V'seukrains'kiy naukowo-praktychniy konferencii. Zytomyr, 1997. – 104 s.
5. L'ahockyi W. Oswitans'kyi podwyg Ivana Ogiyenka // Pochatkowa shkola. 1997. 1. S. 38-42.